

tragédia igazi arányait. Zvoncovék, Dosztyigájevék szemében Bulicsov már bolsevikké nőtt, pedig csak valamivel »magasabb« tőkés, mint ők. E ciklus tehát egyrészt a fordulat több periódusából álló folyamatának drámai feldolgozása lehet, ugyanakkor az első dráma – Jegor Bulicsov – tragikus jellegét történelmileg konkretizálja, megvilágítja annak búcsú jellegét. Hogy itt ilyen antik formával van dolgunk, annak objektív feltétele a forradalmi átalakulás: Ennek szakaszai, e szakaszok más és más típusai egy ciklus keretén belül élhetik ki magukat. Így a legszélsőségesebb egyénítés is megkapja történelmi keretét. Jegor tragikumát igazán csak Dosztyigájev komikumára révén érthető meg a maga ellentmondásában, ahogyan az Agamemnon igazán csak az Euménések révén érthető meg.

1952. dec.

GRÉTSY LÁSZLÓ

ADY VERSMONDATAI

A köznyelv és az irodalmi nyelv között az a legfőbb különbség, hogy az utóbbi sokkal választékosabb, sokkal gazdagabb, olyan szavakat és kifejezéseket tartalmaz, amelyeket a köznyelvben költőinek, a szokottnál ünnepélyesebbnek érzünk. De nemcsak szavak és kifejezések éreztetik ezt a különbséget, hanem mondatfelépítésbeli, szerkezetbeli és egyéb stilisztikai jelenségek is. Ezzel kapcsolatban hadd idézzek néhány sort egy, a költői nyelv sajátosságaival foglalkozó műből: »Az író kötelessége, hogy folyton új legyen. Ennek stílusbeli sajátossága, hogy új és nem használt szavakat keres, új és nem várt szókapcsolatokat és szóösszetételeket. Stílusának újsága állhat újszerű mondatfűzésben.«¹ A mondatfűzés, szórend újságára ezek szerint tehát azért van szükség, hogy ezáltal mondanivalónkat szebben, kifejezőbben, hatásosabban tudjuk előadni. S e fentemlített írói eszközökre még sokkal nagyobb szükség van a költészetben, ahol a mondanivaló a vers többé-kevésbé kötött formájának korlátai közé van szorítva. A költő feladata, hogy verse eszmei tartalmát összhangba hozza annak formájával, s akár a tartalom, akár a forma nyomul előtérbe a másik rovására, a vers nem lesz jó. »Nem elég a verssort ugynevezett lábak és metszetek szerint külsőleg feltagolni, azaz nem elég, hogy bizonyos helyeken végződjék a szó, hanem szükséges, hogy e külső felosztásnak megfelelően a benső, hogy a mondatnak (s így a gondolatnak is) azon részei csoportosuljanak egy ütembe, egy, a sormetszet által elkülönözött izbe, melyek egymással legszorosb kapcsolatban vannak, mert csak így lesz tökélyes a ritmus.« — mondja Arany János a magyar nemzeti versidomról írt kitűnő, úttörő dolgozatában.² S a versnek a prózától sokszor eltérő mondatalkotását és tagoltságát, a külső- és belső-, azaz hangidomi és gondolatalkulásbeli ritmus összeegyeztetésének eszközeit, vagy ahogy Horváth János mondja: »a mondat versbeszerkesztésének módjait és formáit«³ — ezt nevezzük *versmondattan*-nak. Arany említett tanulmányában már a versmondattan néhány fejezetét is meghatározza: »A versbeli beszéd — mondja — lehány magáról minden fölöslegest, mindent, ami lazává, pongyolává tehetné (milyen a névelő az, a és némely particulák); feloldja a prózai körmondatotosságot; a szórendet merész inverziókkal forgatja össze: a gondolatokat, nem, mint a folyóbeszéd egymásba fűzi, de egymás után sorozza, mintha azok, a tapadás törvényei szerint csak véletlenül csoportoznának együvé s kényszeríti őket, hogy bizonyos kiszabott szűk tér határain kívül ne nyujtózzanak, de egyszersmind azt, minden fölös hézagpótló nélkül, be is töltsék.«⁴

¹ Erdődi József: A költői nyelv egynémely vonása, 55.

² Prózai művek, 22.

³ MNy. XXXVII, 218.

⁴ l. m. 12—3. Idézi *Fajcsék Magda* is »Hagyományossá vált mondatképletek középkori és XVI. századi verseinkben« című munkájában.

A versmondattan tárgyát képező versmondattalalkazatok létrejöttüket tekintve két indítékra mehetnek vissza. Egyrészt a költői ihlet hatására jönnek létre s a költő mondánivalóját teszik még érzékletesebbé. Ennek szép példája Arany, aki verseiben tudatosan alkalmazta évszázadok alatt hagyományossá vált versmondattalalkazat-képleteinket, vagy Ady, kinek verseit ezúttal teszem ilyen irányú vizsgálat tárgyává. Másrészt viszont a kötött sorképletekben s többnyire éppen a formai megkötöttség ihletéből, vagy kényszerítése folytán kristályosodnak ki bizonyos mondatképletek. A hagyományossá vált mondatalkazatok tulajdonképpen gyökerükben mind ilyen eredetűek s ez magyarázza azt a tényt is, hogy középkori s még XVII—XVIII. századi költészetünkben is a formai megkötöttség kényszere jóval gyakrabban szerepel versmondattalalkazatok indítóokaként, mint újabb költőinknél.

Versmondattani hagyományaink jelentős része több évszázados múltra tekint vissza s a legelső ismert magyar verstől kezdve végigvonul egész költészetünkön. A XVIII. századtól kezdve észrevehetőleg gyérül a hagyományos mondatképletek előfordulása. Ennek magyarázatát abban kereshetjük, hogy ekkoriban indul meg a versformák lazulásának első hulláma — ez nem az addiginál gondatlanabb verselést jelent! — s a versírás nem állítja a költőket olyan formai nehézségek elé, mint addig. A négyesrím lassan kiszorul a sokkal mozgékonyabb és élénkebb párosrímrel szemben s Horváth János cáfolata⁵ ellenére is azt hiszem, Gábor Ignác nem minden alap nélkül állította, hogy Gyöngyösi alexandrinusainak sormetszete sokkal szigorúbb, mint a későbbieké, s hogy pl. »Arany Jánosnál a Gyöngyösi erős sormetszete már el volt gyengülve, a felsorok szorosabban fűződtek egymáshoz, a régi mély cezura tehát már annyira elsekélyesedett, hogy a vers ritmusa már akadálytalanul, minden zökkenő nélkül siklott át rajta.⁶ Korántsem akarom ezzel azt mondani, hogy ettől az időtől fogva könnyebbé vált a verselés; a versformák említett lazulása nem a versek értékének rovására megy, hisz nem a forma szabja meg a mondánivalót, hanem a költő maga használja fel azt gondolatai művészi kifejezésére. Az azonban kétségtelen, hogy a versmondattani jelenségeknek az a csoportja, amely a mondatok verssé formálásának kényszere következtében alakult ki, csorbát szenvedett s helyét egyre inkább a formai kényszer nélkül teremtődő s szilárduló mondattani alakzatoknak adja át. Dolgozatomban főleg ez utóbbit, a versmondattan újabb fejezetét akartam áttekinteni s azt hiszem, helyesen esett választásom éppen ezért Ady Endrére, akit Földessy Gyula így jellemez: »Az előtte író poeták, vagy az ő kortársai meglazították már a régi időmértéket, de Ady nem lazítja azt, hanem teljesen elveti. Ha Adynál jambusokkal, troheusokkal, daktilusokkal találkozunk, ez nem a régi verselési reminiscenciák hatása, hanem egyszerűen annyit jelent, hogy a magyar hangzatos beszéd arányosan változtatván a rövid és hosszú hangokat kényszerűen rátérül a régi emelkedő és ereszkedő ritmusú sorok zenéjére, de hogy ez a természetszerű kényszerűség nem egyenértékű a régi prozódia szabványjaival, azt Adynak e prozódiai meghatározottságokkal való kétségtelen szembehelyezkedése bizonyítja.«⁷ Földessynek e túlzó megállapításával ilyen merév megfogalmazásban természetesen nem érthetek egyet, de annak bizonyítására — ha ez egyáltalán bizonyításra szorít —, hogy Ady a versek művészi megformálásában is tudatosan újra törekszik, ez is elegendő. Akinek célja »Szállani, szállani, szállani egyre — Új, új Vizekre, nagy szűzi Vizekre«, az nem fogja »az élet új dalait«, lelke szent »álom-villanásait« a kortársaktól elnyúlt versformában papírra vetni. Ezért állapíthatta meg róla — egy kissé túlozva — Schöplín Aladár: »Eredetisége, hogy sohasem használ már meglévő képeket ... Hogy ez nála nem elszánás, az eredetiség keresése, hanem lényének természete, azt onnan is tudjuk, hogy a legegyszerűbb dolgokról való magánbeszélgetésben is ugyanilyen volt, önkénytelenül mindig egyéni álláspontra helyezkedett és egyéni módon fejezte ki magát.«⁸

⁵ MNy. XXXVII.

⁶ Gábor Ignác: A magyar ritmika választútja, 39.

⁷ Földessy Gyula: Ady-tanulmányok, 38.

⁸ Ady Endre emléke, Nyugat, 1919.

E megjegyzések egyértelműen arra engednek következtetni, hogy Ady nem nagyon él *hagyományos* versmondattani alakzatokkal. De gyakran s még hozzá mesterien alkalmaz versmondattani *fogásokat* és *alakzatokat*, csak hogy ezt többnyire nem formai kényszer hatására teszi, hanem a vers gondolati-érzelmi összhatásának fokozására. Erre céloz már Schöpflin is, amikor Ady-könyvében arról ír, hogy Ady mesterien tudott bánni a szóval, egy-egy finom szórendi változtatással roppant hangsúlyt és kifejező erőt tudott elérni.⁹ S ezt igyekszem a továbbiakban részletesen is megvizsgálni.

Horváth János »Rendszeres magyar verstan«-ában s A magyar vers című könyvében aszerint csoportosítja a versmondattani jelenségeket, hogy azok a szótagszám, rím, sormetszet vagy versnyomaték kedvéért jöttek létre, majd külön beszél a közölről, amely az enjambe-ment orvoslására szolgál. Dolgozatomban ez a csoportosítás az említett okok miatt nem látszik alkalmazhatónak, s ezért az ok (vagy, ha úgy tetszik: cél) megjelölése helyett inkább magát a jelenséget, a különböző versmondattani alakzatokat teszem meg felosztásom alapjává. Példáimat az Új versek-től Az utolsó hajók-ig terjedő tizenegy kötetből válogattam (beleértve a Margita élni akar-t is), de nem mindenütt egyforma gondossággal. Legalaposabb feldolgozásban A magunk szerelme kötet részesült: ennek valamennyi jellemző példáját igyekeztem figyelembe venni. A korlátozott terjedelem természetesen itt is rostálásra kényszerített.

I. Inverzió

Már a XV—XVI. század verselői igen gyakran éltek a szórend megváltoztatásának lehetőségeivel¹⁰ s a különféle inverziók számos fajtáját fejlesztették ki. Verstani értekezésében Arany is foglalkozik az »összeforgatott szórenddel«, ahogy ő e jelenséget elnevezte s ezen belül a »kötszók és visszahozó névmások« inverzióját említi meg. Újabban Gyomlay Gyula szentelt terjedelmes tanulmányt éppen Arany inverzióinak¹¹ s csoportosításában az inverziós jelenségeknek az Aranyénál jóval szélesebb skáláját tünteti fel. Szól a mondathangsúlyos határozó, a hangsúlyos részes tárgy, a hangsúlyos tárgy, hangsúlyos alany, a melléknévi s főnévi jelző, valamint az állítmány inverziójáról, majd idevonja — és sok tekintetben joggal — a közlés-féle jelenségeket. Utoljára tárgyalja azt, amit Arany az »összeforgatott szórend« egyetlen fajtájaként említett: a kapcsolószók és mondatok inverzióját. Dolgozatomban e felosztást lehetőleg egyszerűsítettem s az anyaghoz mérten módosítottam. Az *inverzió* elnevezést az egyes mondatrészek elhelyezkedéséről szólva logikai okokból kerülöm s inkább e mondatrészek *kiemeléséről, hátravetéséről* beszélek.

1. Állítmány kiemelése.

Tettem életemet én, nyomorult pőre,
Néha Dózsa Györgyre, néha csak egy nőre

(Hát imígyen sírok)

Frissült szerelmét úgy dobta oda,
Mintha düh-bosszun *volna* már régen túl.

(Mikor Margita visszajött)

Mink megöregedni,
Hogyha karunk ráért,
Emlék-ünnepeknek
Nem fogunk okáért.

(Ünnep a dombon)

⁹ Schöpflin *Aladár*: Ady Endre, 174.

¹⁰ *Fajcsek*: i. m. 22—5, 28—32, 57—89.

¹¹ *Gyomlay Gyula*: Inverziók és choriambusok Arany János tizenkettes verssoraiban.

2. *Alany kiemelése.*

Kijelentést tartalmazó főmondatokban természetesen nem fordulhat elő, mert ott amúgy is az alany áll az első helyen. Egyébként azonban van rá példa :

Igy akarod, így kell akarnod,

Minden plántáknak ültetője :

Bu és gaz hogy

Leghűbb virágod be ne nőjje.

(Bosszus, halk virágének)

3. *Tárgy kiemelése.*

Úgy kellene fürkésznem a nyomodban,

Kis életed álságát mintha bálnám

(Mert senki jobban)

Az úr-Hunnia dőzsölt hát megint

Tornyaiból bátran lekönyökölve

S csak pribék-hadát intve úszítón

Bús lázadóit, hogy ölje, hadd ölje

(Rengj csak, föld)

Itt volna hát a szent, a várt Szélvész,

Tespedt tavat mely fenéig zavar?

(A magyar tanítókhöz)

Akarásunkat durván az, aki

Bánatokig és átkokig gyötörte :

Ez a gazember még lakolni fog.

(Enyhe, ujévi átok)

Az utóbbi példában nemcsak a tárgy, hanem az állítmány módhatározója is szabálytalan elhelyezkedésű s a két sort úgy is felfoghatjuk, hogy az *aki* vonatkozó névmás hátravetése eredményezte az inverziót. E felfogás értelmében tehát az idézett sorok nem is ide tartoznának, hanem abba a csoportba, amelyikben — Lehr Albert kifejezése szerint — a kötőszó a »helyehagyó«. A csoportosítás — ugyanilyen okok miatt — máshol sem lehetett mindig egyértelmű, de nem is a merev kategorizálás volt a célom, hanem az Ady-versek szórendi sajátosságainak széleskörű s ugyanakkor konkrét bemutatása.

4. *Határozó kiemelése.*

Nagy éjszakába mintha hullnánk

(Este a Bois-ban)

Boldog legény, istenek párja,

Szemben ki ülhet szép szemekkel

(Sapho szerelmes éneke)

5. *Minősítő jelző hátravetése.*

Valójában nem a minősítő jelző kapott itt inverzió útján értelmezői szerepet, hanem a jelzett szó (alany, tárgy, vagy határozó) került a jelző elé, hogy ezáltal külön hangsúly essék rá. Az ilyen szó szerkezeteket mégis a jelzők inverziójaként szokták emlegetni s úgy magyarázzák, »hogy ezeknek a kifejezéseknek a tartalmát a lélek még nem appercipálja egyszerre, hanem csak asszociatív fúzi egymáshoz.«¹² Kezdetleges nyelvallapotot tekintve lehetséges is e magyarázat, a mai nyelvben azonban csak hangsúlyozó szerepe van : ezáltal nemcsak a jelzőt, hanem a jelzett szót is nyomatékkal ejtjük ki.¹³

¹² *Kertész Manó*, Nyr. XXXIX, 399.

¹³ Az értelmező jelzőt többen külön jelzőtípusnak tartják, így Simonyi is *A jelzők mondattana* című munkájában.

De bőrünk alól kisüt lobogva
Már vérünk, e *bús*, mindeddig *lomha*
(Rohanunk a forradalomba)

Aranyom, én kies parti termőfád
Akartam volna lenni.
Zengő tavaszú, ősz mórú,
Sok virágos, bűbáj-gyümölcs-hozó
S nem lehettem, látod, semmi
(Csupán magamtól bucsuzom)

Keleti vérem, ez a lomha
Szomjuhozóan issza nyugatot
(Egy párisi hajnalon)

E példákban melléknév tölti be az értelmező jelző szerepét. Ady verseiben ennél jóval gyakoribb a melléknévi igenév értelmezői használata:

Gyertek csak új, szúró üzentgetések,
Ti *régiek s lankadni nem tudók*
(Még mindig háboru)

Futó napok, kik ifjakat növesztnek,
Futó ifjak, *napjaikat fogyasztók*
(Röpülj, piros sárkányom)

Lam, mért kergetted el mosolyom,
E *szépen betanultat*
(Régi énekek ekhója)

Most ölelne meg valaki,
Szép nőstény, *könnyes és szánó*;

Bünbánó és dalos néember,
Vig *bünbánó*.
(Most ölelne valaki)

6. Birtokos jelző hátravetése.

Ez a jelenség a prózai mondatalkotásban is eléggé elterjedt s az Ady-versekben előforduló példáknak a prózában szokásosnál nagyobb számát nem egyszer valóban a hangsúly, ritmus és rím együttes hatása magyarázza.

Megfúl a leggyönyörűbb kedv is
Hátán a vén *Sors-lépnek*
(Holnapra gyógyuló bánat)

(Az idézett versben összesen nyolc birtokosjelző szerkezetet találtam s közülük öt inverziós!)

Titokzatos, valótlan követje
A *nőnek*.

(Nőkergető, fényes hazugság)

Prózában jóval ritkább az olyan esetek előfordulása, ahol a birtokos még külön két-három jelzőt is vesz fel s ezáltal a jelzős szerkezet tagjai távolabb kerülnek egymástól:

A vén emlék-gyilkosnak add ide
Varázsát a *szent, emlékező méznek*
(Kérdés kék szemekhez)

Kúnfajta, nagyszemű legény volt,
Kíznottja *sok-sok méla vágynak*.
(A Hortobágy poétája)

Dacos arcú, vén bolyongóját
Földöntúli, titkos, ősz tengereknek.
(Ifju karok kikötőjében)

Találunk végül olyan sorokat is, amelyekben a birtokos jelző és a jelzett szó közé más mondatrészek ékelődtek be. Megemlítek néhányat, de azzal a megjegyzéssel — és ez a többi jelző-inverzióra is vonatkozik —, hogy csoportosítá suk igen nehéz s kissé önkényes is, mivel a példák többjében ugyanolyan joggal beszélhetnénk az alany, a tárgy stb., tehát annak a mondatrésznek kiemeléséről, amely a jelzős szerkezetben a birtok szerepét tölti be.

Aromáját számon mért ker esed
Exotikus illatú, messzi nőknék
(Ifju karok kikötőjében)

Mint most, hogy *súlyos veszedelme* ül
Nyakamon *a vénségnek.*
(Én erőszakos ifjuságom)

Mennyi rokkant *sírásója s koldusa*
Szolgál és hallgat itt körül *a Bűnnek.*
(Barangolás az országban)

Felvetődik itt a kérdés, hogy miért metszi derékba, miért tördeli szét Ady oly gyakran a szabályos szórendet? Azt hiszem, e kérdésre egységes választ nem adhatunk. A középkori verselők gyakorlatában a formai kötöttség kényszere hozta létre a szórendi eltérések jelentős részét (hiszen e versek szórendi sajátosságai mégis csak eltérést jelentenek a szabályos, prózai szórendhez képest), Adyról azonban nyilván senki sem tételezi fel, hogy a magyar nyelv sajátos, hagyományos szórendje segítségével ne tudta volna kifejezni gondolatait. Ennél sokkal nagyobb súllyal esik latba már fentebb említett újszerűsége törekvése, amely a mondatszerkesztésben is elemi erővel jelentkezik s amelynek feltétlenül része volt az inverziók alkalmazásában. Az okok leglényegesebbike azonban — úgy vélem — mégsem ez, hanem Ady tudatos versalkotó művészete. Ha valakiről, akkor róla valóban el lehet mondani, hogy versei nem öncélúak, a tartalom és forma szoros összhangjára épülnek s számos esetben legkisebb, legjelentéktelenebb formai fogásairól is ki tudjuk mutatni, hogy azok a tartalom, a mondani-való még mélyebb, még színesebb, még szélesebb megismerését szolgálják. Amikor Ady a *Még mindig háboru* című vers már idézett soraiiban azt írta, hogy

»Gyertek csak új, szűrő üzentgetések,

Ti régiek s lankadni nem tudók«, akkor ezzel két gondolatot fejezett ki: újra támadások érik, újra megkísérlék sárbatiporni költészetét — ez az egyik gondolat; ezek a támadások nem jelentenek újat, csak szívós, makacs, elkésett visszhangjai a már levitézlett tollhősök acsarkodásainak — ez a másik. S próbáljuk csak meg, hogy az inverzió feloldásával kifejezné-e ugyanazt, az idézett két sor: eredményül egy torz, zeneietlen s önmagában értelmetlen prózai mondatot kapnánk. A *Nőkergető, fényes hazugság* című vers fentemlített jelző-inverziója (»Titokzatos, valótlan követje — A Nőnek«) sem pusztán újszerűsége való törekvésből fakad: azzal, hogy Ady a hosszabb, 6—11 szótagig terjedő sorok közé odaejtett egyetlen rövid, háromszótagú sort, ez »a nőnek« szó szokatlanul erős nyomatékra tett szert; olvasásakor önkénytelenül is olyan súlyosan s olyan lassan ejtjük, mintha időben is azonossá akarnók tenni a többi sorral. Ady ezzel az egyszerű formai fogással is ránkényszeríti gondolatát, a Nő a mi tudatunkban is olyan súllyal, olyan alakban és megvilágításban ölt testet, mint Adyban a vers írásakor.

7. *Kötőszó hátravetése.*

Az eddig bemutatott inverzió-típusoktól csak abban különbözik, hogy itt nem egy, hanem több mondatrész vagy szó szerkezet került inverzióval az illető mellékmondat kötő-

szava elé s ezért az ilyen kötőszavakat érezzük hátravetettnek. Pl. a két tárgyi mellékmondat közül az elsőben hiányzik a kötőszó, a másodikban helyet kap, de csak a mondat közepén :

Add, én gonosz sorsom,
Futván fűtyörésszek
S nagy erdők aljain,
Bujtató lápokon,
Hogy vissza ne nézzek.

(A menekülő lovas)

Vagy a *mint* kötőszó az első sorra is vonatkozik a következő versszakban :

Eső után a buja gombák
S *mint* Florenóban a májusi virágok,
Úgy születnek szent garmadával
Mostanában az új és új világok.

(A nagyranőtt Krisztusok)

8. Mondatszerkezetek inverziója.

Csak egy-két feltűnő esetet említhetek itt, mert egyébként az összetett mondat tagjainak sorrendje nem szigorúan kötött. Olyan példára gondolok itt, amikor két szó szerkezet cserél helyet egymással :

Vannak visszajáró májusok
A Sohsem-Nyugvás szent nevében.

(A visszajáró májusok)

Igen érdekes az az eset, amikor Ady derékban kettémetsz két mondatot s a nem egymáshoz tartozó részeket párosítja össze :

*Bajos nekem, mert úgyis fenyeget,
Lira elől kitérni, lira vádja*

(Szerelmek az őszben)

Van azután olyan szövevényes szórend is, jelző, mellékmondat, kötőszó együttes inverziója, amely már kissé erőltetettnek látszik :

Kikötőjéből édes szerelemnek,
Csodának, Szépnek, Mámornak és jónak
Nincs Isten, Erő, Csók, Csoda, Halál,
Mely kivontassa briganti-hajómat.

(Ifju karok kikötőjében)

II. Kihagyások

Az olyan jelenségeket sorolom ide, amelyeket valamely kisebb-nagyobb szófaji vagy mondattani egység (szótag, kötőszó, mondatrész stb.) hiánya jellemez. A többévszázados magyar verselési gyakorlat azt mutatja, hogy az ilyenirányú eltérések a prózai mondataalkotástól elsősorban a kötött szótagszám kényszerítő hatása alatt alakultak ki. Adynál, aki általában gondosan ügyelt egy-egy versen belül a kötött szótagszám megtartására, néhány esetben szintén számolhatunk a formai kényszerrel, az esetek legtöbbszörében azonban úgy érezzük, hogy az alkalmazott mondattani szabálytalanság, egyes mondatrészek, kötőszó elhagyása stb. nemcsak a szótagszám kedvéért történt, hanem nyomatékosító, érzelmekeltő ereje is van. Számolnunk kellene a jelenség fordítottjával is, amikor egyes szóelemek a szótagszám vagy ritmus kedvéért kerülnek a verssorba. Mivel azonban Adynál éppen annak eldöntése igen nehéz, hogy meddig tart a formai kötöttség, és hol kezdődik a költői invenció,

e példák bizonyító ereje igen csekély. Talán a versforma eredményezte a következő szótagbővülést :

Hahogyha nem, már mindent itt hagyok.
(Politika és szerelem)

A szóismétlés is néha ilyen okokra vezethető vissza :

Patkótlanul *felénk, felénk*
Ügetnek a halál-lovak
(A halál lovai)

Nagyon érdekes a következő példa, amelyben a második mondat állítmánya a szótagszám és ritmus kedvéért az első mondathoz csatlakozik és állítmány nélkül hagyja a másikat :

De kinek nincsen más Istene, *nincs*,
S más hajtója telt, nagy sorsa felé
(A veszélyek Istene)

Ha meggondoljuk, ezek sem olyan példák, amelyekben a szóismétlés, a szótagtübblet kizárólag, vagy akár csak elsősorban is a versforma kedvéért jött volna létre, hanem ezeknek nyomatékosító, a feszültséget fokozó, érzelem- és hangulatkeltő szerepe is van s ezt érezzük fontosabbnak. E bizonytalan példáknál jóval szemléltetőbbek azok az esetek, melyek e szakasz főtárgyát képezik.

1. *Szótag elhagyása.*

Megint megverték, *kirudaltak*
(Igy szaladsz karjaimba)
Mégis csak a legszebb szín *vón* a vér
(Válasz bajnoki hívásokra)
Hol járnak *óta* császár vitézi?
(A tábornóz mellett)

Nem lehet kétséges, hogy az idézett esetekben Ady tudatosan fordult a versek hangulatának megfelelő s az alapszint egy-egy árnyalattal tovább mélyítő archaikus és népi formákhoz. Itt — amint annyiszor a továbbiakban is — nem lehet szó semmiféle formakényszerről.

2. *Névelő elhagyása.*

Száll, száll fekete Hold
(Fekete hold éjszakáján)
Mert ami van, mind Te virágod
(Bosszus, halk virágének)
Dobbanását nem tartja más, csak
Te nagy, szerelmes akarásod.
(Beteg szívemet hallgatod)

3. *Kötőszó elhagyása.*

Ellentétes mellérendelő mondat kötőszava :

Nincs egyebem, egy szivarom.
És száll a füstje fölcsapódva.
(A kezek bábja)

Tárgyi mellékmondat kötőszava :

Nagy adóval, nagy kamattal,
Uram-Isten,
Akaratlan akarattal,
Add, egy kicsit visszatérjek.
(Isten drága pénze)

Néha, mert tudja, imádom a Szépet,
Elém a legszebb néember képét hozza
(Három Baudelaire szonett)

Módhatározó *hog*y kötőszó:

Ugy emelj el innen magadhoz,
Ne lássanak a magyarok.
(Csokonai Vitéz Mihály)

Megengedő kötőszó:

Száz, erős urfi esküdött meg,
Hogy ló eldől, feszült ijj szakad.
De diadalmas vággyal, szerelemmel
Állnak meg egy vár alatt.
(A Dál-kisasszonyok násza)

4. *Értelmezett* szó elhagyása.

Az alábbi példacsoporthoz látszólag a *-ként*, *-képen* ragok, a *gyanánt* névutó vagy a *mint* hasonlító kötőszó maradtak el, s az ilyen ragjukvesztettnek látszó szavakat vagy szó szerkezeteket többen állítmánynak, mégpedig a névszó-igei állítmány névszói részének tekintik. Ennél sokkal valószínűbb, hogy e kifejezések tulajdonképpen értelmezők, csak hogy a jelzett szó — mivel személynév más s az állítmányban bennfoglaltatik — nincs kitéve.

Gyep-trónján a Tavasz-kunyhónak,
Óreg csont, újra itt ülök
(Várás a tavasz-kunyhóban)

Szegény, muszáj Herkules, állom
Győzőm a harcot bus haraggal
(A muszáj Herkules)

Csuf emlékek könnyes, vén foglya
Fölkerültem a vártoronyba
(Fogoly a vártoronyban)

Birkozó ember sohse birkóztam
(Én erőszakos ifjuságom)

S mégis sujtódottan, szédülten,
Sustorgó ázott-fák a tűzben,
Panasszal égünk hangtalan
(Valaki útravált belőlünk)

S mert annyi ajkról, *telt nádly*, leválván
Csőröcskédet kívánom egyre jobban,
Úgy kellene, hogy *Vénusz a habokban*,
Csilló testtel káprázz, mint forró bálvány.
(Mert senki jobban)

S *elállatott hőse az akarásnak*
Most itt állok akaratlan dermedtje
Ezer hazug, játékos mátkaságnak
(Élet helyett órák)

Most *együgyű és tehetetlen*,
A Jövőért mindent odadnék
(Az igazi Messiásodás)

Arra, hogy e példák valóban egy-egy ki nem tett személynév más értelmezői, valamelyes bizonyítékul felhozhatunk néhány olyan példát, amelyben ki van téve az értelmezett szó:

Én, beteg ember, csupán csak várok
(Csák Máté földjén)

*Én, uri Ősznek gyermeke,
Kengyelfutó beteg vagyok
(A paraszt nyár)*

5. Mondatrész elhagyása.

Már középkori verseinkben is van rá példa, hogy egy-egy szó nem fér bele a versbe, s ilyenkor a szerző egyszerűen kihagyja, ha ezáltal a szöveg nem válik teljesen érthetatlenné. Pl. Szkhárosinál :

Valaki hallgatja az Krisztus mondását,
Viseli mindenkor szorgalmatos gondját.¹⁴
(t. i. Annak ő)

Adynál nem azért hiányzik egy-egy mondatrész, mert »nem fér« a versbe, hanem azért, mert éles szemmel észreveszi s kihasználja e mondattani fogásnak sűrítő erejét :

Künn a mezőkön harsog a Tavasz,
S mi harcból harcba csapat-szemlét tartunk.
(Uj, tavaszi seregszemle)

Itt valami harcból harcba *tartván, térvén*-féle határozói igenév hiányzik, illetőleg ott érezzük a versben, bár nincs kitéve.

És lehettem valamikor
Ölelések, hársak királya
És mintha csak tegnapelőtt (t. i. lett volna).
(A hosszú hársfa-sor)

Enyém, dűnnyögtem göggel,
Ha akarnám, az enyém (t. i. lenne).
(Az elsötétült utcán)

A következő példában egy egész mondatot hagy el a költő, mégis megértjük gondolatát :

Mert a Májusok visszajárnak
S nem ifju vágyé való izük,
De ki tul van laktán a nyárnak.
(t. i. olyan emberé,
(A visszajáró májusok)

Találunk az Ady-versekben olyan példákat is, ahol a mondat főrésze, állítmánya maradt el, erről azonban majd a mondatpárhuzamokkal kapcsolatosan szólok néhány szót.

III. Összevont mondatok

Versben általában gyakoriak a rövid részekből álló összetett mondatok, aminek magyarázata, hogy az egyszerű mondatok verssorokra tagolása, különösen, ha szerkezetiileg szorosan összetartozó részeket választ el a sorhatár, a vers zeneiségének rovására megy. Az enjambement-t általában kerülik is költőink s idők folyamán különböző versmondát-alakzatok keletkeztek csupán azzal a céllal, hogy csökkentsek az enjambement versrontó hatását, ha már magát a sorátlépést nem is sikerült elkerülni. Horváth János említi Rendszeres magyar vers-tan-ában, hogy ilyen mondatalakzat pl. az *eltolás*, amely úgy igyekszik orvosolni az enjambement-t, hogy a szó szerkezet második sorba kerülő részét más szavak közbeékelésével elválasztja, eltolja a szorosan hozzátartozótól s így a hibát inverzióvá csökkenti. Adynál is találunk ilyen példát :

Boldog folyó, nevető *tengereknek*
Vig halállal vig *várandósa*
(Köszöntő az Őetre)

¹⁴ V. ö. *Fajcsék*: i. m. 55.

A másik, s leggyakoribb ilyen, az enjambement orvoslására hivatott mondatképlet a *közölés*. Horváth János meghatározása szerint »a közölés versbeli elliptikus mondat szerkezet, melyben egy közös mondatrész (vagy mondatdarab) a tőle függőktől közre vétetik, olyanformán, hogy míg azok egymással rímelnek, ő az utána következővel alkot szorosabb mondattani és verstani egységet.«¹⁶ Ez a mondatképlet évszázadok alatt hagyományossá vált, s nem ritkán már mint költői eszközzel éltek vele olyankor is, amikor nem az enjambement ellensúlyozása volt a cél. Kulcsár Endre A magyar stílus című művében már 1897-ben példákat idéz a közölésre, bár ő ezt ráértésnek nevezi.¹⁶

1905-ben Erdélyi Lajos¹⁷, egy évvel később pedig Lehr Albert¹⁸ említ közölés-példákat, majd 1909-ben jelenik meg Horváth Jánosnak már idézett úttörő-jellegű tanulmánya »Egy magyar versbeli mondatképletről«.

A közölés évszázadokon keresztül a legáltalánosabban használt versmondat-alakzat volt.¹⁹ A XVIII. század végétől gyérül a használata, s bár Aranytól szép példáit látjuk, egykori népszerűségét már nem nyerte többé vissza. A közölés elvesztette régi jelentőségét s előfordulása újabb költőinknél egyre ritkább, gyakran tudatos archaizálás eredménye. A népköltészetben még elég jól tartja magát e mondatképlet, aminek magyarázata igen egyszerű: a népdal mindmáig őrzi nyelvünk ősi ritmus-sajátságait s a sorhatár és mondathatár egyezését sokkal pontosabban betartja, mint költői nyelvünk. A népdalban tehát az enjambement elkerülése vagy ellensúlyozása tehát ma is csaknem olyan fontos, mint néhány száz évvel ezelőtt.²⁰

Ady ritkán él közöléssel, különösen annak ú. n. »tisztza« típusával. Az átmeneti képletek bemutatása (mondatközölés, rímtelen közölés stb.) — úgy érzem, ezúttal nem feladatom s ezért a tiszta típus mellett megelégszem két hasonló jellegű mondatalakzat ismertetésével.

1. *Közölés.*²¹

Ügyes kellner-had famulusa tán?
Éhes szemben vörös, vadító posztó?
Legyek neves hős kis kenyércsatán?
(Bucusi siker-asszonytól)

Reszket a Föld. Bus ragyogásban
Várunk valamit s szörnnyű lázban.
(Vörös szekér a tengeren)

Ki akarta, hogy megtagadjam,
Örök Sionát messzehagyjam
(Rendben van, Uristen)

Ki akarta, ki istenelte
Bús lényemet, így ki nevelte
(Rendcen van, Uristen)

Meleg karokban melegedni,
Falni suttogó, drága szókat,

¹⁶ NyK. XXXIX. 136.

¹⁶ I. m I, 250—2.

¹⁷ Erdélyi Lajos: Egy érdekes mondattani jelenségről.

¹⁸ MNy. II, 425—31.

¹⁹ Fajcsék: i. m. 139.

²⁰ V. ö. Gábor Ignác: A magyar ősi ritmus, 63 kk.

²¹ A közölés, mint versbeli mondatképlet, kialakulását tekintve, nem felel meg a szakasz címének (»Összevont mondatok«), hisz ilyen aspektusból szemlélve nem mondatösszevonást, hanem éppen bővülést tapasztalunk. Mégis ide sorolom, mert mai, kialakult állapotában rokon az utána következőkkel s mert Ady-nál tudatos archaizáláson és talán bibliai szövegek nyelvi hatásán kívül a középkori szerzőkre emlékeztető *formai kényszerrel* egyáltalán nem számolhatunk.

Jutalmazókat, csokolókat :

Milyen jó volna jónak lenni.

(Jóság siró vágya)

Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz

Surlódjék ez irás Móricz Zsigmond úrhoz.

(Levél-féle Móricz Zsigmondhoz)

2. Ráértés.

Köznap beszédünkben is gyakran megtörténik, hogy egy hosszabb, összetett mondat kimondásakor az előforduló közös mondatrészt csak egyszer tesszük ki s azt mindkét mondatra vonatkoztatjuk. Ezek az ú. n. kihagyásos mondatok esetében olyan megszokottak, hogy fel sem figyelünk rájuk (pl. Nem a rózsza szúr meg, hanem a tövise). Azonban nem ritkán feltűnő az illető mondattag hiánya, s ilyen hallván vagy olvasván önkénytelenül is kipótoljuk a hiányt úgy, hogy az egyszer kitett mondatrészt mintegy ráértjük, rávonatkoztatjuk a következő mondatra, vagy mondatokra is. A ráértést, mint mondattani jelenséget sokszor úgy is felfoghatjuk, hogy az az inverzió egyik formája, hiszen ha a közös mondatrészt az összetett mondat végére tesszük, akkor nyelvérzékünk számára gyakran meg is szüntettük az ellipszist.

Bekacagott az arcomba

S meleg mosolyt s őszi rózsát dobott reám.

(A bozót leánya)

Mindjárt az első rendkívüli eset, mert látszólag egyszerű, bővített mondatlallal van dolgunk, de az állítmány egyszerre történő, egyidejű konkrét és képes használata mégis kettéválasztja a mondatot, s mi azt önkénytelenül így appericipáljuk : Meleg mosolyt dobott reám s őszi rózsát (dobott reám). A ráértésnek ezt a szójátékszerű formáját már Erdélyi Lajos találóan illusztrálta egy prózai mondatlallal, melyet az egyszeri tanuló írt szüleihez : »Megkaptam levelüket s kivettem belőle jó egészségüket és az öt forintot«. ²²

Hajad, karod, szemed *tüzeljen,*

Ajkad, csipőd, isteni melled,

Bársonybőr-lábad, mindened.

(Halálvirág : a csók)

Milyen régen csupán azt keresem,

Hogy szép énemből *valamid maradjon,*

Én csodás, verses rádfogásaimból

S biztasd magad árván, szerelmesen

(Elbocsátó szép üzenet)

Mi védjük *őket,* mi : a Végek,

Gémberedett, nagy testünk óvja

S végzi, hogy másoknak legyen

Sok-sok, boldog tavaszi óra.

(Havasok és Riviéra)

Virágot nyílásba,

Folyót a tengerbe,

Valóba a tervet,

Buzát a malomba,

Nevekbe a titkot

Életet Halálba

Örök csoda kerget.

S téged a karomba.

(Játék, játék, játék)

²² Nyr. XXXIV, 385.

Ha e példák némelyikét megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy voltaképpen itt is közöléssel állunk szemben, nem a Horváth János tárgyalta mondatképlettel, amelynek műszava jelentésszűkülésen ment keresztül, hanem a szó szoros, de amannál mégis tágabb értelmében közöléssel, ahol két azonos mondatrész közrefogja, közöli a harmadikat. Leginkább versekben találjuk, de prózában is előfordul, »olyanféle elrendezés ez, amely szokásos fordulata az ősi költészeteknek, a magyarnak is: közölés.«²³ A közölés ilyen példáival Csűry Bálint foglalkozott²⁴, legújabban pedig Károly Sándor, aki találó kifejezéssel »szórendi szimmetriának« nevezi az ilyen alakzatokat.²⁵

3. Zeugma.

A ráértéstől csak abban különbözik, hogy ennél a közös mondatrészt csak némi (főleg alaki) változtatással érthetjük arra a mondatra is, melyben nincs kitéve.²⁶ Az idegen műszót jobb híján tartottam meg, rossz magyar szóval az előbbi analógiájára talán *ráalakítás*-nak nevezhetném. Ady elég gyakran él vele, néha szinte talányszerűen alkalmazza.

Fiatalon *indult* s féktelenül

S büszkén, hogy egyedül és fiatalon (t. i. indul),

Ifju, szép magzatom, az Árvaság

(Az öreg árvaság)

Add nekem azt a holt hitet,

Istenem,

Hogy nem kell ám fenékig inni (t. i. kelyhed szent borát)

S *kelyhed szent borából* elég

Egy korty: hinni.

(Imádság úrvacsora előtt)

De már honnról *piroslottak* a rózsák

S egy-kettőnkre az örökkévalóság (t. i. piroslott).

(Margita Párisba jött)

Meddig lesz még úr a betyárság

És pulya had mi, milliók (t. i. meddig leszünk?)

(Magyar Jakobinus dala)

Az eddigi példák még eléggé természetesnek tűntek fel, de vannak olyan sorok is, amelyek — Ady szándékának megfelelően — kisebb-nagyobb fejtörést okoznak. S éppen ezek a »nehéz« példák bizonyítják, hogy mennyire tudatosan alkalmazza Ady a különböző mondatalakzatokat:

Oh, *élni* bus és élni szép:

Áldott az, aki befogadja (t. i. az életet).

(A karácsony férfi-ünnep)

Akármilyen rongyos a jelen,

Prédája nem leszek a *multnak*,

Behunyom szemem s megölelem (a jelent? Vagy a multat?).

(Vidám temetés éneke)

²³ *Pais Dezső*: MNy. XLVI, 306.

²⁴ MNy. XXIII, 170—3.

²⁵ MNy. XLIX, 165—7.

²⁶ *Fajcsék*: i. m. 125.

Lelkem csatákban összelötten,
De lelkem és e bus magyar föld
Új Kísértét várva-várja
S itt piroslik előttem (t. i. az új kísértet).
(Az új kísértet)

S fogtam legvadabb *paripád*
S nyargalásztunk
S ma is dobban.
(Hajh, élet, hajh)

Ez utóbbi különösen érdekes idézet. Mi dobban? A paripa? Vagy »Minden út, amerre járunk«, s eszerint a következő szakasz első fele tartoznék ide, mely önmagában nem érthető, de ezzel összekapcsolva értelmet nyer? Adynál máskor is előfordul, hogy pontot tesz egy sor végére, s ugyanakkor a megkezdett mondat még korántsem ért véget! Még az frásjelek e szeszélyes, merész használata is adys: az eszmei mondanivaló egyedülisége mellett a formai újszerűség egyik tényezője.

IV. Mondatpárhuzamok

Ilyen címen foglaltam össze Ady versmondattanának néhány olyan fejezetét, amely részben a gondolatritmus gyakori előfordulásában, részben pedig az állítmány szokatlan funkcionális terheltségében nyilvánul meg. Már a középkori és XVI. századi verseinkben sem ismeretlenek az olyan többtagú vagy bővített mondatok, amelyeknek részei mind gondolati, mind pedig valamilyen alaki hasonlóságot mutatnak egymással. A gondolatritmus különféle megnyilvánulási formái ezek, s érthető, hogy régi, középkori verseink közül leginkább azokban az imaszerű versekben találhatók, amelyek elmélkedő voltuknál fogva egy-egy gondolat variálására kiváltképpen alkalmasak. Olyan példára gondolok itt, mint Vásárheli András éneke Szűz Máriáról, melynek szinte egyetlen tárgya a szűzanya címelnek felsorakoztatása, s amelyet egyik méltatója²⁷ »esedezésekkel kevert címhalmaznak« nevezett.²⁸

Adynál természetesen nem erről van szó. Ő nem a különböző földöntúli lények címeinek végnélküli felsorolásában mutat hasonlóságot az említettekkel, de az is kétségtelen, hogy az ő mondat- és mondatrész-párhuzamai ugyanolyan, vagy legalább is olyanféle költői ihletből fakadtak, mint a feudális egyház virágkorának versszerzői. Tulajdonképpen csak maga a gondolatritmus ilyenforma alkalmazása az, amely eszünkbe juttatja a középkori verselőket néhány művét, s úgy érzem, e kérdés felvetésével egy kissé a versalkotás titkos műhelyébe pillantunk be. A gondolatritmus — amely a prózában sem ismeretlen — igen hatásos költői eszköz: a költő ösztönösen érzi szépségét s ezért azután tudatosan alkalmazza verseiben. S a költői ösztönnek és tudatosságnak ez az egybefonódása jóval alacsonyabb fejlődési fokon, de meglehetően és bizonytalán meg is volt már a XV—XVI. század költőinél is.

1. Anaphora.

Ady igen kedvelt mondattani fogása s egyben a nyomatékosításnak, egy-egy mondatrész erősebb hangsúlyozásának kiváló eszköze az a szakirodalomban anaphora néven ismert képlet, amelyben egy-egy szó, vagy nagyobb mondategység (rendszerint a sorkezdő) több

²⁷ E. Ph. K. VI, 837.

²⁸ Horváth János még idejében jövő figyelemztetése nyomán hadd jegyezzem meg, hogy Vásárheli András éneke fenti rosszsziszemű értékelésével korántsem értek egyet, s arról már Horváth Cirill kimutatta (RMKT. I². 242. l.), hogy »teljességgel alaptalan«. Az E. Ph. K. cikkírójától vett idézettel csupán a gondolatritmus középkori verseinkben is gyakori meglétét kívánom igazolni.

soron keresztül változatlanul megismétlődik. Az Ady verseiben található számos példa közül csak néhány jellemzőt mutathatok itt be:

Mert Isten: az Élet igazsága.
Parancsa ez: mindenki éljen.
Parancsa ez: mindenki örüljön.
Parancsa ez: öröm-gyilkos féljen.
Parancsa ez: mindenki éljen.
(Az Isten harsonája)

Boldog, ki mindig újakezd,
Boldog, kit az élet maraszt,
Boldog, aki vígan kaszál,
Boldog, aki paraszt.
(A paraszt nyár)

Nem várhatok, nem várhatok,
Nem várhatok, mert sietek,
Nem várhatok, nem várhatok,
(Akarom: tisztán lássatok)

Siratlak, mert élsz,
Siratlak, mert bőszen kutatod
Sírnyalódat,
Siratlak, mert az enyém vagy,
Siratlak, mert másként nem lehet.
Siratlak, siratlak, siratlak.
(Az éj zsoltára)

Jaj, be szép, hogy vagyok,
Jaj, be szép, hogy vagynak,
Jaj, be szép, hogy minden Való szép
Jaj, be szép a Szép.
(Szép a szép)

A bemutatott esetekben — és az itt nem említett számtalan példában — többnyire egy-egy versszakra terjed az anaphora, nem egyszer azonban eluralkodik az egész versen, vagy annak jelentős részén (v. ö. *Ruth és Delila*, *Sóhajítás a hajnalban*, vagy a *Főlszállott a páva* című verseket).

2. Az állítmány elhagyása.

Már a kihagyásos szerkezetekről szólva említettem, hogy gyakran a mondat egyik sarkpontja, maga az állítmány marad ki a mondatból. Sajátságosan adys mondattani fogás ez, amellyel szinte tetszés szerint lehet élénkíteni a cselekvést, fokozni, süríteni a költői mondanivalót. Az állítmány a mondatban mozgást vagy állapotot jelöl, azaz olyasvalamit, ami nélkül a legegyszerűbb gondolat közlése is — adott beszédhelyzetektől eltekintve — lehetetlen. Ha tehát Ady az állítmányt, a mondat e nélkülözhetetlen részét elhagyja, akkor mi — ha a verset meg akarjuk érteni — gondolatban vagy hozzátoldjuk azt, vagy pedig más mondatrészeket ruházunk fel állítmányi funkcióval. Ez persze nem tudatos folyamat, hanem az olvasó beleérzése, a költő gondolataiba való önkénytelen beolvadása. S hogy e jelenséget itt tárgyalom, nem pedig a kihagyásos szerkezetek között, annak főoka éppen itt kapcsolódik az elmondottakhoz: az ilyen állítmány-elhagyás, előre- vagy hátratólás többnyire párhuzamos mondat szerkezetekben jelentkezik, olyan mondatokban, melyekben valamiféle gondolatritmus van jelen. E szinonim tagokból álló mondatokban a főrész ki nem tétele éppen azáltal teremthet oly nagymérvű élénkséget és mozgalmasságot, hogy a ki nem tett állítmány funkcióját nem egy, hanem több párhuzamos mondatrészre ruházzuk rá.

Az elmondottak bizonyítására szolgáló példákat könnyebb áttekinthetős kedvéért három csoportra osztottam. Elsőnek olyan példákat említék, amelyekben teljesen elmaradt az állítmány :

Tíz jó évig a halálban,
Egy rossz karddal száz csatában,
Soha-soha hites vágyban,
Soha-soha vetett ágyban.
(Bujdosó kuruc rigmusa)

Kedvelt mondattani fogása az igenevek halmozása. A *Sirni*, *sirni*, *sirni*, valamint a *Tiltakozni és akarni* 12, illetőleg 6 versszakában főnévi igenevek sorakoznak egymás után, s Ady ezzel sokkal nagyobb mozgást, feszültséget teremt, mintha igei állítmányok fejeznék ki a cselekvést. Ugyanez vonatkozik *Az ágyam hívogat* című versének legnagyobb részére is : Fölkelni, szétnézni stb. Az *Enyhe, ujévi átok* szinte csupa mellékmondatból áll, ezek szórják az átkot a »geszti bolond« fejeére. A főmondat — »Azt kívánom« — nincs kitéve, csak odagondoljuk. Ismert káromkodási forma ez, nagyszerűen érzékelteti az egész vers alaphangulatát. A *legfőbb várta* című vers pedig végig megszólítás és felkiáltás vegyüléke : félmondatok sorakoznak itt, a mondatok másik felét, az állítmányt tartalmazó részét azonban sehol sem találjuk. Szándékosan hallgatta el azokat a költő s a leírt gondolatok így szinte víziószerűen elevenednek meg előttünk.

A példák másik csoportjában van ugyan állítmány, de csak két-három versszakkal lejjebb, s nem egyszer pont is elválasztja attól a mondattól, amelynek pedig tagja. A *Veszélyek istene* című versben :

Ős, bennem Gőg, pogány ön-szerelmem,
Vércsíkos fényű, intő rendelés,
Ki kergés helyett hős célba tekint,
Ki nem magáért gőgöli magát. (És így tovább, az állítmányt három versszakkal később találjuk meg.)

Oh, induló nők,
Szerelmes gyanakvók,
Rövid szoknyákban s iskolás könyvekkel,
Kik megálmodjátok
Gyönyörűségét a szabadulásnak,
A Mindennek, Egynek és Egyetlennek
S kik itt nőttök vén szemem előtt
Adó, nagy nőkké,
Kik csak tévedésből lehettek enyéim,
Mert nőnek az ifju férfiak is
S aki kóstol belétek,
Mások, mások, nem én.
Oh, nagyszerű Szerelmem,
Minden nőnek szerelme,
Borzasztó Lehetetlen,
Bolond álom-beszéd,
Nő, minden nő :
Szemem s derekam fázik,
Ha rátok gondolok
(Oh, nagyszerű szerelem,

Szakítani minden földi jókkal,
 Kiabálni: le a bírókkal,
 Le a Halállal, ki a csókkal,
 Nem bírkózni a bírkózókkal,
 El a tettekkel, csitt a szókkal,
 De vitatkozni a valókkal
 S fölhördülni egy sunyi bókkal.
 Ha mégis csak megtart az Élet,
 De szép volna ez néha szépnek.
 (A »Dies irae«)

(v. ö. még a *Fölkelések és feledkezések* című vers első 13 sorát.)

Úgy is felfoghatjuk a dolgot, hogy a lélektani állítmány az, ami előrevetődik a mondatból, mint annak újat tartalmazó része. Persze, a »lélektani« jelzőt itt nem olyan értelemben mondom, ahogy azt az idealista nyelvudomány értelmezte. »Hiszen ha grammatikai alany és állítmány mellett külön beszélünk lélektani alanyról és lélektani állítmányról, akkor úgy tűnik fel, mintha a nyelvben, a beszédben volnának lélektani és nem lélektani jelenségek. Holott a lélektani alany és állítmány, és a mondat materiális, fizikai valósága nem két külön valami, hanem ugyanannak az egységes jelenségnek két oldala.«²⁹

Végül harmadjára olyan példákat említhetünk, ahol az állítmány elől áll, de hatása az utána következő mondatra vagy mondatokra is kiterjed:

<i>Sóbálványa lettem</i>	Nagy rámszakadásnak,
Házam dulásának,	A hirtelen vésznek,
Szeretett jószágim,	Futó, riadt uton
Csürem, táraim	Könnyben megforduló
Bús pusztulásának.	Visszatekintésnek.

(A menekülő lovas)

Mert járnom *kell*
 Most bénán is, csúszva térden.
 Járnai, tenni, igazolni
 Híveknek tett hűség-esküt,
 Főlemelni
 Minden elem-dobott kesztyűt.
 Élni, mintha kedvem volna,
 Ígéretni úgy, mint régen
 És gyűlölni,
 Ki már nem is ellenségeim.
 (Elfáraszt a várás)

S hadd utaljak még az *Álmodik a nyomor* című vers 3—4. szakára, ahol szintén több mondatra terjed az állítmány hatása.

*

Csak vázlatosan foglalhattam össze Ady versmondatainak azokat a sajátságait, melyeket rá leginkább jellemzőnek véltem. Vizsgálódásaim a versmondattani alakzatoknak csak egy részét érintették s talán nem is a leglényegesebbet. A kép sokkal teljesebb lenne, ha a tárgyaltakat más költők versmondattani sajátságaival, valamint magának Adynak a prózá-

²⁹ *Elekfi László*: MNy. XLIX, 72—3.

jával összevetnők, erre azonban ezúttal nem vállalkozhattam. Dolgozatomban főbb eredményeit — most már általánosítva — a következőkben foglalhatom össze :

1. Ady verseinek mondattani vizsgálata a maga területén még jobban aláhúzza azt a képet, amelyet marxista irodalomtörténetírásunk Adyról alkotott : ő, a »kétségtelen forradalmár« nemcsak versei eszmei tartalmával, hanem egyszerűen azok formájával is újat teremtett. Közlebről : a mondanivaló művészebb, hatásosabb kifejezése érdekében merész, de a legkritikább esetben túlzó inverziókkal tette változatosabbá a hagyományos szórendet ; kihagyások, összevonások, mondatpárhuzamok alkalmazásával új versbeli mondatalkatokat teremtett ; a maga egyéniségével frissítette, színezte át a nyelvtani rendszer önmagában élettelen, de páratlan lehetőségeket magában rejtő, kimeríthetetlen tartományát.

2. Hagományos versmondattani képleteink egy része Adynál visszaszorulóban van (közöls), a mondattan körébe vágó egyik-másik általános örökségünket (írásjelek használata, állítmány kitétele) tudatosan csípkedi.

3. Az újonnan keletkező mondatképletek és mondattani fogások egyre kevésbé s gyakran egyáltalán nem függnek a formai kötöttségtől s egyre inkább a költői hatáskelés, a mondanivaló művészebb, érzékletesebb kifejezésének eszközeivé válnak.

NÉMETH G. BÉLA

HÁROM ELLENZÉKI FOLYÓIRAT A SZÁZADVÉGRŐL

(Havi Szemle, Magyar Szemle, Új Nemzedék)¹

Az 1882. év elején Rudnyánszky Gyula átvéve Bodnár Zsigmondtól az egy éve megindított Magyar Szemle c. folyóirat szerkesztését, búcsúztatásul és magyarázatként a következőket írja : »A volt szerkesztő kitűnő írók közreműködésével a Magyar Szemlét igen magas színvonalra emelte ; azonban minden áldozatkészsége dacára a pártolás még sem volt olyan méretű, hogy a munkát és érdemet megjutalmazta volna.«²

A lap azonban az új szerkesztő erőfeszítése ellenére is megbukik már a következő hónapban, mint ahogy sorra megbukott a hetvenes-nyolcvanas évek valamennyi ellenzéki szépirodalmi lapja, lapkísérlete egy-kétéves, vagy néhány hónapos küszködés, tengődés után, kiadói áldozatkészség, szerkesztői munka, írói érdem ellenére is.

A következő dolgozat e rövid életű lapok közül kíván hármat : a Havi Szemlét, a Magyar Szemlét és az Új Nemzedéket tüzetes vizsgálat alá venni. A három lap kiválasztását és tárgyalása összekapcsolását az indokolja, hogy e lapok a magyar polgárság s a magyar szellemi-irodalmi élet ellenzéki törekvéseinek a hetvenes-nyolcvanas években legjellegzetesebb, s talán legjelentősebb képviselői is.

¹ A Havi Szemle tartalmi, »műfaji« megjelölése a következő : »politikai és társadalmi, szépirodalmi és tudományos, kritikai és művészeti folyóirat.« Az első és második számon, az 1878. októberi és novemberi számon, csak a nyomda van feltüntetve (Wilckens C. és fia), a kiadó megjelölése azonban hiányzik. Az 1878. decemberi számtól az 1879. decemberi számig Ráth Mór a kiadó s a nyomda továbbra is, egészen a lap megszűntéig, Wilckens C. és fia nyomdája. Az 1880-as januári számot a szerkesztő maga adja ki, a február-márciusit pedig Kilián Frigyes, majd az utolsó, az áprilisi számon ismét hiányzik a kiadó megjelölése ; valószínűleg ezt is maga a szerkesztő adta ki. — A Magyar Szemlét végig Méhner Vilmos adta ki s Rudnyánszky A. nyomdája nyomtatta.

² Magyar Szemle (továbbiakban M. Sz.) 1882. jan. fedőlap.